

ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ УКРАЇНИ

Оновлення змісту загальної середньої освіти, яке реалізується передусім через запровадження нових навчальних програм, підручників, дидактичних матеріалів, вимагає зміни підходів і до організації самостійної роботи учнів. На сьогодні у системі шкільної географічної освіти це стосується курсу соціально-економічної географії України 9 класу, який починає вивчатися з 2009—2010 навчального року за новими програмами, підручниками, атласами та іншими складовими навчально-методичного комплексу. Теоретичні основи організації самостійної пізнавальної діяльності у системі географічної освіти, її значення для забезпечення ефективної навчально-пізнавальної діяльності обґрунтовані цілою плеядою відомих дидактів, педагогів, методистів (М.П.Откаленко, В.П.Корнєєв, В.О.Коринська, І.В.Душина, Л.Б.Паламарчук).

З нових позицій самостійну роботу як дидактичну категорію, а також умови її організації досить всесторонньо розглянули у своїх працях Тимченко О. Т. [8], Зоренко І.С. [5]. Безпосередньо проблемам організації самостійної діяльності учнів у процесі вивчення географії присвячені дослідження Ламекіної Г.О. [7], Ковальнової А.П. [6], Варакути О.М. [1]. Однак вони стосуються вивчення фізичної географії у 6-8 класах [7], а також роботи за навчальними програмами та підручниками з економічної і соціальної географії України, які використовувались до 2009 року [1,6].

Мета статті - розглянути усі можливості тексту, методичного апарату та особливості організації самостійної роботи учнів, які працюватимуть за підручником з географії для 9 класу Гілецького Й.Р. [2], а також дидактичними матеріалами, розробленими з участю автора підручника [3,4]. Передусім увага буде привернута до нових

нетрадиційних підходів і рішень, які покликані підвищити ефективність організації навчально-виховного процесу.

Самостійна робота учнів є найбільш результативною, коли вона раціонально організована, тобто учні добре усвідомлюють логіку послідовності і доцільність самостійних дій, докладають необхідних розумових, вольових, фізичних зусиль для опрацювання навчального матеріалу, озброєні повним арсеналом засобів навчання. Значну роль у організації самостійної роботи учнів відіграє уважне ознайомлення із інструкціями до роботи, які містяться у підручниках та дидактичних матеріалах, а також належні професійні поради вчителя. У процесі підготовки підручника автором ставилось завдання, щоб знання учень міг здобувати, працюючи цілком самостійно. Адже бувають ситуації, коли школяр із певних об'єктивних причин деякий час не відвідує школу, а в учителя не завжди знайдеться час для індивідуальної роботи з ним. Тому підручник не повинен бути «збірником проблемних питань», а систематизованим викладом навчального матеріалу з усіма відповідями на основні питання навчальної програми. Формулювання проблемних питань для проведення евристичної бесіди з метою здобуття нових знань є завданням для вчителя.

Підручник «Географія: Економічна і соціальна географія України» [2] є зручним для самостійної роботи не тільки завдяки повному викладу навчального матеріалу у тексті параграфів підручника, але цьому сприяє його структурування, дворівневий методичний апарат – для теми (розділу) і для кожного окремого параграфа.

Щодо тексту, то у ньому традиційно усі важливі твердження, факти, поняття, на які необхідно звернути увагу, а також назви географічних об'єктів, розміщення яких треба запам'ятати, виділяються курсивом. Основні поняття і терміни, з якими учні зустрічаються вперше, виділені потовщеним курсивом, а самі формулювання звичайним курсивом.

Важливими для сприйняття навчального матеріалу є таблиці, карти, малюнки, схеми, фотографії, які сприятимуть правильному формуванню уявлень про той чи інший географічний об'єкт, явище тощо. Якщо малюнок безпосередньо аналізується в тексті або стосується конкретного згаданого об'єкту, то на нього є посилання у тексті. Інші ілюстрації є джерелом додаткової інформації про явище чи об'єкт. Поміж ілюстраціями у бічній колонці поміщено також цікаві факти, які стосуються теми параграфа.

У процесі розробки структури підручника ставилося завдання розбити курс на змістові блоки, які підлягають тематичному оцінюванню, тому зроблене деяке переструктурування навчального матеріалу у порівнянні з програмою. Це зокрема стосується розділу 3, на вивчення якого у навчальній програмі виділено 30 годин. Тема, яка підлягає узагальненню та тематичному оцінюванню у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи, повинна становити здебільшого від 4-х до 18-ти годин. Тому в підручнику цей розділ розбитий на три відносно цілісні змістові блоки: Розділ 3. Загальна характеристика господарства. Промисловість; Розділ 4. Сільське господарство, харчова і легка промисловість; Розділ 5. Транспорт. Соціальна сфера. Україна і світове господарство.

Дещо оптимізована послідовність навчального матеріалу у розділах із метою підпорядкування науковій логіці чи логіці найкращого сприйняття змісту учнями. Так, наприклад, у розділі «Населення України» питання густоти населення дуже мало стосується демографічних процесів в Україні, а тому його доцільніше розглядати у темі 3 «Система розселення і розвиток поселень». Для розуміння географії харчової промисловості перед тим необхідно розглянути географію сільського господарства. Таких незначних перестановок у темах є ще декілька.

Методичний апарат, який стосується розділу в цілому, включає

передусім дещо трансформований із навчальної програми перелік навчальних досягнень учнів, який розміщений на вступній сторінці до розділу. Учень має можливість коротко ознайомитись із переліком основних вимог до знань і вмінь, які будуть здобуватись у ході опрацювання матеріалу розділу.

У кінці розділу є коротко сформульовані твердження, які є головними у навчальному матеріалі. Питання і завдання під рубрикою «Перевіряємо свої знання» спрямовані на узагальнення знань, тобто покликані допомогти учням укласти здобуті знання у цілісну систему, навчитися використовувати їх для пояснення різних явищ. Додаткові практичні завдання під рубрикою «Працюємо творчо» дозволяють учням готуватися до участі в олімпіадах, перевіряти свій рівень засвоєння навчального матеріалу. Серед них є також завдання підвищеної складності. Додається також список додаткової літератури, сайтів мережі Інтернет, які можна використати для вирішення практичних завдань, тримання додаткової інформації з тем розділу.

Кожен параграф розрахований на вивчення здебільшого за один, рідше два уроки. Він має свій методичний апарат. На початку є запитання, які спрямовані на те, щоб учні пригадали ті відомості чи знання, які допоможуть зрозуміти новий навчальний матеріал параграфа. Наприклад, до §1. «Економіко-географічне положення України» пропонуються такі:

1. Коли Україна стала суверенною державою?
2. Які основні риси фізико-географічного положення України?
3. Чи впливає фізико-географічне положення України на характер заселення території, господарську діяльність?
4. З якими державами межує Україна?

Вони розраховані на те, щоб у них пригадали інформацію, яку здобули у процесі вивчення фізичної географії України, але саме та, яка допоможе зрозуміти сутність нового матеріалу, тобто економіко-географічного та

геополітичного положення держави. Добросовісні учні можуть самостійно подумати над відповідями на ці питання ще у процесі підготовки до уроку. Це насамперед дозволить оптимізувати урок.

У кінці кожного параграфа містяться питання для закріплення знань, відповіді на які учні зможуть дати після його опрацювання. Вони складені так, аби виділити обов'язкові для засвоєння знання. Виконання практичних завдань створює можливість виробити вміння і навички застосування набутих знань. Однак це не означає, що всі з них мають бути обов'язково виконані. Учитель на свій розсуд може запропонувати виконати тільки деякі з них. Серед практичних завдань у кінці параграфа є також завдання підвищеної складності, які позначені оранжевим кружечком. Цікавими будуть питання, які скеровують учня на використання Інтернету. Так, наприклад, для першого параграфа завдання 3 звучить так: « Користуючись додатковою літературою чи джерелами мережі Інтернет, знайдіть інформацію про міждержавні об'єднання, до яких входять сусідні з Україною держави».

До навчально-методичного комплексу на сьогодні вже входить практикум [3] та збірник тестів [4].

Практикум із географії [3] поєднує у собі робочий зошит, збірку контурних карт, а також детальні інструкції та необхідну інформацію для виконання практичних робіт, які передбачені навчальною програмою. За структурою і послідовністю тем та уроків він розрахований на роботу за підручником з географії України для 9 класу (автор Гілецький Й. Р.) [2] та збірником тестових завдань (автори Гілецький Й. Р., Подолук С.М, Венгерчук С.М.) [4].

У практикумі вже зафіксовані назви тем, які будуть вивчатися у шкільному курсі географії України для 9 класу. Обсяг часу, виділеного на їх вивчення навчальною програмою, кількість практичних, які потрібно виконати у процесі опрацювання теми, записані під

назвою кожної теми. Завдяки цьому вже на початку вивчення теми учень має можливість чіткіше розподілити свої зусилля на її засвоєння.

Кожна тема орієнтовно розбита на уроки, назви і послідовність яких відповідає підручнику. Під записом теми уроку подані лінійки для здійснення певних записів за вказівкою вчителя на уроці, а також для виконання домашніх завдань. Більш усвідомлено і оперативно виконувати практичні роботи учневі допоможе сформульована мета, перелік необхідного обладнання, детальний опис кожного кроку виконання роботи, а також вказівка, про що має йтися у її висновку. Зручно біля опису розміщені відповідні контурні карти, таблички із необхідними статистичними даними, а також заготовки для зображення діаграм чи графіків.

У кінці кожної теми є спеціальні бланки, які можуть бути використані учителем для проведення підсумкової роботи з теми за варіантами, що за змістом є вибіркою тестових завдань із збірника [4], а також творчих завдань із підручника [2].

У збірнику тестів [4] до кожного параграфу підручника запропонований тест – тобто підбірка тестових завдань саме тих трьох типів, які використовуються для незалежного оцінювання навчальних досягнень вступників до вищих навчальних закладів із географії. Дещо відрізняються за формою від завдань для незалежного оцінювання тільки тестові завдання з вибором однієї правильної відповіді. Вони не завжди пропонують вибір з чотирьох дистракторів, але часто з трьох і навіть двох. Це зумовлено тим, що за мету ставилось допомогти учневі самостійно знайти і запам'ятати правильну відповідь. Ті, які є неправильними для одного завдання майже завжди стосуються матеріалу цього ж параграфу і були б правильними при дещо іншому формулюванні завдання. Наприклад, розглянемо тестові завдання з вибором однієї правильної відповіді до уроку 7, які стосуються навчального матеріалу про розселення:

1. Статистичний показник, який характеризує середню кількість жителів країни чи адміністративної одиниці, що припадає на 1 км² їх площі, називають:

А розселенням населення;

Б густотою населення;

В рівнем урбанізації.

2. Первинною ланкою розселення в Україні є:

А агломерації;

Б тільки міста;

В населені пункти.

У першому завданні правильним є дистрактор Б, а другому В. Однак дистрактори, які пропонують неправильну відповідь, є поняттями, які також вивчаються саме у цьому параграфі і учні повинні їх знати. У процесі вибору правильної відповіді учні змушені проаналізувати і пригадати сутність понять, які пропонуються у альтернативних дистракторах, а отже, краще засвоять увесь навчальний матеріал параграфа. Допомагають краще запам'ятати географічні особливості економічного району завдання з вибором однієї правильної відповіді, яка передбачає знаходження неправильного твердження. Наприклад:

1. Вкажіть неправильне твердження щодо господарського комплексу Північно-Західного ЕР:

А найбільшим підприємством електроенергетики у районі є Рівненська ТЕС;

Б сільське господарство району спеціалізується на льонарстві, картоплярстві та м'ясо-молочному тваринництві;

В найбільшими центрами хімічної промисловості є Рівне (азотні добрива), Луцьк (вироби з пластмаси, фарби, побутова хімія);

Г) основними галузями машинобудування району є автомобілебудування (виробництво вантажопасажирських, легкових автомобілів, мікроавтобусів).

Завдання на відповідність у більшості випадків також сформульовані на основі тексту параграфа або як більшість завдань на встановлення правильної послідовності зорієнтовані на роботу з картами, графіками, діаграмами шкільного атласу чи підручника. Наприклад, завдання на встановлення послідовності у темі «Промисловість» базуються на роботі з діаграмами і картами шкільного атласу:

1. Використовуючи секторну діаграму у шкільному атласі, розташуйте галузі машинобудування в Україні у порядку від більшої до меншої частки зайнятих у них:

- А залізничне машинобудування; 1 2 3 4
□□□□
- Б точне машинобудування;
- В електротехнічна промисловість;
- Г важке машинобудування.

2. На основі карти хімічної промисловості у шкільному атласі розташуйте області у порядку від дуже високого рівня розвитку до низького:

- А Кіровоградська; 1 2 3 4
□□□□
- Б Одеська;
- В Івано-Франківська;
- Г Рівненська.

Цікавими є завдання на встановлення відповідності, метою яких є закріплення знань про типовий план характеристики галузі промисловості та його дотримання у характеристиці конкретної галузі. Наприклад:

1. Встановіть відповідність між пунктами типової характеристики галузі промисловості та твердженнями, які розкривають їх зміст:

Пункти	Твердження																															
1 господарське значення;	А машинобудування України на початку 90-х років ХХ ст. давало за вартістю понад 30 % загального обсягу промислової продукції;	<table border="1"> <tr><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> </table>																														
2 історичні передумови розвитку;	Б підприємства машинобудування споруджені здебільшого в містах, де є кваліфіковані трудові ресурси і пелетинаються транспортні																															

3 виробничі особливості галузі;	В до машинобудування відносять виробництва, які входять до декількох десятків галузей і підгалузей, об'єднаних між собою спільністю технології і сировини;
4 галузева структура і продукція, яка вироб-ляється.	Г рівень розвитку машинобудівного комплексу значною мірою визначає економічний розвиток країни в цілому; Д більшість галузей машинобудування належать до

Оптимальний алгоритм підготовки учня до наступного уроку, на думку авторів збірника, має бути таким: Розкривши перед собою необхідні сторінки у шкільному атласі, учні уважно читають текст параграфа, знаходячи вказані у ньому географічні об'єкти на карті, розглядають ілюстрації підручника.

Розв'язують усі подані у збірнику тестові завдання, які викладені у ньому строго у послідовності розкриття змісту навчального матеріалу у підручнику.

Якщо якийсь із них не вдається розв'язати учневі з першого разу, то необхідно ще раз перечитати відповідний фрагмент тексту підручника або уважніше розглянути карту чи діаграму шкільного атласу.

Після тестової самоперевірки учні приступають до розгляду питань і завдань, які містяться у кінці параграфа підручника, виконання заданих учителем практичних завдань.

Навчання за таким алгоритмом з використання практикуму [3] і збірника тестів [4] дозволить учням бути впевненими у своїх знаннях. До того ж вибірки саме цих тестових завдань рекомендуються авторами видання для проведення підсумкових тематичних робіт. Для їх написання у практикумі є спеціальні бланки, а для учителів – сформовані варіанти та відповіді на всі питання на цифрових носіях.

Список літератури:

1. Варакута О.М. Самостійна робота учнів на уроках економічної і соціальної географії України. — <http://ukrtur.narod.ru/personalii/ukrgeo/v/varakuta/webvar>.
2. Гілецький Йосип. Географія : Економічна і соціальна географія України. Підручник для учнів 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. — Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. — 272 с.
3. Гілецький Й.Р. Економічна і соціальна географія України. Практикум для учнів 9 класу. — Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. — 64 с.
4. Гілецький Й.Р. Подолук С.М., Венгерчук С.М. Економічна і соціальна географія України. Збірник тестів для учнів 9 класу. — Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. — 128 с.
5. Зоренко И.С. Дидактические условия организации самостоятельной учебной работы школьников: Дисертация канд. пед. наук. – Кривой Рог, 1997. – 181 с.
6. Ковальова А.П. Самостійна робота як засіб залучення учнів до пошукової діяльності // Географія і сучасність. – 1999. – Вип. 2. – С. 179-184.
7. Ламекіна Г.О. Організація самостійної пізнавальної діяльності учнів 6-8 класів у процесі вивчення фізичної географії : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / Г.О. Ламекіна ; НПУ ім. М.П. Драгоманова. - Київ, 2004. -20 с.
8. Тимченко О. Т. Самостійна робота як дидактична категорія / О.Т. Тимченко. Педагогіка і психологія : науково-теоретичний та інформаційний журнал АПН України. - Київ : Педагогічна думка, 2001. № 3/4 - С.64-68